

אל העיר הנעדרת – על ספרה של מיכל הלד מרחפת על פני המים

חביבה פדיה

מיכל הלד, מרחפת על פני המים, סדרת שירה, הוצאת רשימו, ירושלים תשס"ט
דברים שנאמרו בערב לכבוד הספר במכון ון-ליר בירושלים

ד"ר מיכל הלד, ילידת הארץ, היא נצר למשפחת דילהרוזה הספרדית-יהודית מירושלים ולמשפחת הלד האשכנזית. בית אביה התגוררו בעיר פלטיצ'ן שבצפון מזרח רומניה. שירתה של מיכל הלד, וכן מחקריה האקדמיים, נעים וזורמים בשני ערוצים מקבילים: העברי והספרדי-יהודי, המוכר גם בשמו לאדינו. היא מרצה וחוקרת תרבות וספרות ספרדית יהודית במרכז לחקר לשונות היהודים וספרויותיהם באוניברסיטה העברית בירושלים ופרסמה מאמרים רבים על הלשון, הזהות, התרבות והספרות הספרדית-היהודית שבכתב ובעל פה.

ספרה המחקרי שפירסמה לפני זמן מה נושא כותרת כפולה: בואי ואספר לך / ז'ין טי קונטאלי – בעברית ובלאדינו. אותיותיה של כותרת זו נדפסו העברית באותיות עבריות מרובעות והלאדינו באותיות רש"י, שבהן נכתבו הספרות והעיתונות בלאדינו ובהן כתבו יהודים ספרדים בכתב יד. הספר מוקדש לבחינת סיפוריהן האישיים של מספרות עממיות דוברות ספרדית-יהודית כפי שתועדו בשלהי המאה העשרים, נשים המצויות בשלב מעבר ממסורת למודרנה. (מדברי פרופ' עליזה ג'יניאו-מיוחס בערב לכבוד הספר)

ספר שיריה החדש של מיכל הלד, מרחפת על פני המים, מזמן לקורא בו חוויה חזותית של רישום שתי השפות וחוויה מוזיקלית של זרימה מן השפה האחת לאחרת. אין כאן הרקה משפה לשפה אלא העמדה בו-זמנית של שתי שפות. דומה שבספר זה משתקפים הדיו של מעין מסע תיעוד עצמי למחוזות זיכרון, כאשר היא הסובייקט והאובייקט של מחקר זה מעין 'מספרת אישית' המגלה טפח ומכסה טפחיים בכנות ובגעגוע.

הספר, המשלב עברית וספרדית-יהודית, הוא אכן כרוח המרחפת מתוך המים, המים העמוקים של הזיכרון. בשירים עדינים, מהוססים לעתים, כואבים ואמיצים לעתים, היא חושפת את שורשי האוויר של קיומה. שיר העם והפיוט מעמיקים את המודחק, השב ומחפש לו נקודת עגינה. שירתה נעה וזורמת בשני הערוצים המקבילים של העברית והלאדינו. התנועה הברזמנית בשתי השפות הופכת למסע של גילוי עצמי, קילוף החיצוניות ומגע חשוף עם ההווה הפנימית. לפרקים נוסף על המסע השירי הזה המסע במחוזות ממשיים המכילים את ההיעדר ואת נקודות מסעו של האבוד: מאיי יוון אל פולין אל מחנות הריכוז. התנועה המורכבת בין מחוזות שאבדו, המתרחשת בתוך מחוזות שפה שהושתקה אך כל כולה זועקת חיים וגעגוע, פורצת אל תוך העברית בשירה חזקה, בשלה ומגובשת. אם נזכור שבמדרש הרוח 'המרחפת על פני המים' מוגדרת כרוחו של משיח, כי אז נבין את עצמת הדימוי הזה, המהווה את שם הספר: השפה שנשכחה וצנחה לתהום הנשייה, שאותה נושאת הרוח הזוכרת בחזרה אל פני השטח, אל פני המים הנתפסים, זוכה למעשה של גאולה. יש משהו משיחי בכתיבת השירה הזאת, שנעה בין שתי שפות ובתוך כך יוצרת ממד שלישי.

מיכל שרה את שיר הגעגועים הגדול לירושלים הנעדרת, ירושלים של גלויות וירושלים של ארץ-ישראל, ומצליחה להכיל מחדש מוזיקה ושירת עם מסורתית בתוך השירה המילולית ולהחיות תיבת תהודה עמוקה הקשורה בהן.

אִי־רָמִי קִירוּ אִיר מְאֻרָּי

לְלַכֵּת רוּצָה אֲנִי אִמָּא

מְאֻרָּי קִירוּ אִיר אֵה סִי־לְאֵנִיק
אִמָּא אֲנִי רוּצָה לְלַכֵּת לְסִלְנִיק
אֵה קְאֵנְטֵאֵר קוֹן לָאֵס בְּיִזְ'אֵס רֹמְאֵנְסֵאֵס
לְשִׁיר עִם הִזְקָנוֹת רוֹמְאֵנְסוֹת
פִּי־קִי־לָאֵס
אֲבֹדוֹת

אִי אֵה מוֹנְאֵסְטִיר קִירוּ אִיר
לְמוֹנְאֵסְטִיר רוּצָה לְלַכֵּת
אֵה רִי־אִיר־מִי קוֹן לָאֵס קְרִי־טוֹרָאֵס
לְצַחֵק עִם הִתִּינּוֹקוֹת
אִין לִינְגוֹרָה דוֹלְסִי
בְּלִשׁוֹן מְתוֹקָה

קִירוּ אִיר אֵה אִי־זִמִּיר
אֵה מִי־לְדָר מַעַס לֹעֵז
אֲנִי רוּצָה לְלַכֵּת לְאִי־זִמִּיר
קוֹן לֹאֵס חֲזָנִים
לְקֵרָא מַעַס לֹעֵז
עִם הַחֲזָנִים

לְלַכַּת מְבַקֶּשֶׁת אֲנִי לְקַאסְטוֹרִיָּה וְלִבְרוּסָה לְאִיסְטָבּוּל וְלְאִידִירֶנִּי רוֹצָה לְלַכַּת לְטִיטוּאָן וְלְטֵאנְגֶ'ר	אִירָמִי הִירֹו אֵה קְאִסְטוֹרִיָּה אִי אֵה בְּרוּסָה אֵה 'סְטֵאמְצוּל אִי אֵה אִירֶנִּי הִירֹו אִיר אֵה טִיטוּאָן אִי אֵה טֵאנְגֶ'ר
וְלִכָּל הָעָרִים הַמֵּתוֹת שֶׁל הַסְּפָרַדִּים	אִי אֵה טוֹדָאס לְאִס סִיבֶ'דֵאדִים מוֹאִירֶטֵאס דִּי לוֹס סִיפֶ'אֵרְדִים
בִּירוּשָׁלַיִם אֲנִי וְלִירוּשָׁלַיִם מִשְׁתוֹקֶקֶת אֲנִי לְלַכַּת	אִיסְטוּ אִין יִרוּשָׁלַיִם אִי אֵה יִרוּשָׁלַיִם הִירֹו מוֹנְגֶ'וֹ אִיר
כָּאן הִכָּן שְׁנוֹלְדֵתִי לְפָנֵי דוֹרוֹת בְּרַחוּבוֹת הַזְּקֵנוֹת לֹא שְׁרוֹת רוֹמָאנְסוֹת הַתִּינּוֹקוֹת לֹא צוֹחֲקִים בְּלִשׁוֹן מִתּוֹקָה	אֵהִי אוֹנְדִי נֶאֱסִי אֶנְטִים זֵינִירֶאֱסִייוֹנִים אִין לְאִס קֵאִיִּים לְאִס בְּיִיז'אִס נוֹ הֶאֶנְטֵאן רוֹמָאנְסֵאס לְאִס קְרִיאֶטוֹרֶאס נוֹ סִי רִיאִין אִין לִינְגוֹאֵה דוֹלְכִי
הַחֲזָנִים אֶלְמִים	לוֹס חֲזָנִים סוֹן מוֹדוֹס
הוֹלְכַת אֲנִי אֶל הָעָרִים הַחַיּוֹת בְּלִבֵּי אֶמְאָ לְחַפֵּשׁ שָׁם אֶת אֲדוֹן הָעוֹלָמִים	בְּיִנְגוֹ אֵה לְאִס סִיבֶ'דֵאדִים קִי בְּיִז'וֹן אִין מִי קוֹרֶאסוֹן מֵאֵרְדִי אֵה בּוֹשְׁקֶאֶר אֵאִי אִיל סִינִיור דִּיל מוֹנְדוֹ

ההיבט המשיחי בשירה של מיכל הַלד הוא בהצלחה לכתוב באופן דו-לשוני ולפתוח מתוך כך ממד חדש. הסוגיה שהשירה של מיכל מעלה היא סוגיה מהותית, שאינה עוסקת רק בשאלת הדו-לשוניות של השפה הוורבלית – השאלה של איך לדבר בשתי שפות – אלא זוהי שאלת הפונקציה של השפה העודפת, זו שנדחקת מתחת לשפה המדוברת. שאלת הפונקציה של הז'רגון היהודי כגלות מול השפה העברית כגאולה; זוהי ההעזה לשוב ולדבר ולהשתמש וליצור בשפה קונקרטי, גם אם שכוחה, גם אם כרוכה בגלות. להשתמש בשפה

כמו במפתח, כדרך הפותח מקום לכל השובל התרבותי שהשפה סוחבת אחריה ואתה ומאפשרת אותו, על כל הצורות והצבעים והמודוסים הפואטיים והצורניים שבו. גאולה בעברית היא זיכרון. במקרא יש מערכת סינונימים, ולפיה גאולה היא גם 'קנייה', גאולה היא גם פקידה. כל המילים הסינונימיות של 'קנה השם', 'קניתי', 'פקדתי' ו'ה' פקד את שרה' הן מילים שהן גאולה-זיכרון. לעומת זאת, כל המערכות הסינונימיות של גלות הן שכחה ונשייה. גלות היא שכחה. גאולה היא זכירה. גלות וגאולה הן מצב בו-זמני, שבו שתי שפות שונות – קריאה וכתובה – עברית וז'רגון – גבוהה ועממית – יהדות וישראליות – מתדדות זו את זו. זוהי הדרך לפתוח במקביל אפיקי זיכרון – זהו הסיכוי שמעניקה הדו-ממדיות של מהות ותופעה כשתי שפות זורמות זו לצד זו.

השירה במרחפת על פני המים, הנוגעת גם בשואת יהודי סלונקי ורודוס, אינה צוואה, אינה גלעד, היא אוספת לעתים הרבה יותר מאשר שברי זיכרון, ושפה מתאמצת לעתים להכיל שירים עתיקים שלמים ובכל זאת אינה קורסת. הדו-קיום שמדובר בו הוא גם דו-קיום של אבל וחיים, שכחה וזיכרון.

אבל מעל לצד שכרוך בזיכרון הקולקטיבי של היהדות, שבו היחסים בין אילמות וקול הם היחסים (בהתאמה) בין יהדות וישראליות, פיוט ושירת עם לעומת ספרות עכשווית, מעבר לכל אלה האילמות היא גם אילמות נשית. השירה של מיכל מעלה גם שאלה על אודות העצב הגדול של הקול הנשי, של שפת האם ההופכת לנעדרת; היא מנכיחה את השירה העממית, העוברת דרך מסורת האימהות ודרך שירים המשקפים את הבדידות הנשית העמוקה, כך שכפי שיהודים התגעגעו לעיר הנעדרת והלכו אליה במילים או בצעדים, כך הנשים ממשיכות ללכת אל עיר הבירה שבתוך הלב, זוהי הבדידות של המוסר שאין לו למי למסור, שאיבד את נמעניו, זוהי הנשייה כמטען המשיחי של האישה. יכולתה של מיכל הלב להביע הנכחת מחוזות אהבה יש בה מטעם גאולה. הרוח המרחפת על פני המים זו רוחו של משיח.

מיכל הלב, מתוך מרחפת על פני המים:

שֹׁשְׁנַת הָרוּחוֹת

אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה

שֹׁשְׁנָה כִּי שֹׁשְׁנִים הָיוּ

אֲמוֹתַי

אֲשֶׁר אֶהְיֶה

אֶהְיֶה

הַיּוֹנָה שְׁבַשִּׁיר

אִין לָהּ מֵאֵר חַיִּי אֹנֵה טוֹכִי בַּיָּם נָצַב מִגְדָּל

אִין לָהּ טוֹכִי חַיִּי אֹנֵה בְּיַנְטָאנָה בַּמִּגְדָּל חֲלוֹן

אִין לָהּ בְּיַנְטָאנָה חַיִּי אֹנֵה בַּחֲלוֹן

פְּאֵלֹמְצָה יוֹנָה

הִי אֵה לֹס מֵאֵרִינִירוֹס יֵיאֵמָה לְיֹרְדֵי הַיָּם קוֹרְאָה

אֵת הַשִּׁיר שְׁרוֹת מֵאוֹת שָׁנִים אֵמָא שְׁלִי וְסָבְתָא

שְׁלִי וְאֵמָא שְׁלָה וְיֹרְדֵי הַיָּם

אֵינָם שׁוֹמְעִים אֵת

עֲלֵי הַכּוֹתָרֶת שְׁלֵהוֹן מְרַחֲפִים עַל הַיָּם שְׁהוֹפֵךְ כָּלוּ

חֲגוּאָה רוֹזְאָדָה

מִי וְרָדִים